

ואם עשה רצונו לא יאמר לו לא עשית בטוב, שנאמר (ישעיהו ה, כ) הוי האומרים לטוב רע ולרע טוב, לפי שהוא כפוי טובה, כי אין מדה רעה כמו כפוי טובה (אות תרסה).

כו. כלב שאינו נמשך אם יכנס בבית אם חפץ יהודי לגרשו יגרשו בשבת קטן, אבל לא יורוק עליו מים רותחים או להכותו במקל גדול (אות תרע).
כז. כשמזכירין תלמידי חכמים אין צריך לומר זכרונם לברכה, כמו שאין אומרים כשאנו קורין בתורה על משה ואהרן זכרונם לברכה וכ"ש באחרים (אות תתקפ).

כח. אם תראה בני אדם שהם מתלחשים ואתה חפץ לדעת מה מתלחשים, אל תשאל להם פן תעשה אותם שקרנים שאילו היו חפצים שתדע היו מגידים לך. ועתה שאין חפצים שתדע יגידו לך שקר (אות תתרסב).

מרגליות ופנינים כאלה אנו מוצאים למאות ב"ספר חסידים", וממנו יכולים אנו לתאר לעצמנו מעט מזער מצדקתו וחסידותו של רבי יהודה החסיד. וכדאי לדעת כי "ספר חסידים" יצא לאור בשתי מהדורות. המהדורה הראשונה יצאה לאור בבולוניה, שנת יפ"ח (על יתרונות הדפוס הראשון כתב החכם צונץ ב"המזכיר", תרי"ח). הוצאה יותר מתוקנת יצאה בעיר באזיליא, שמ"א, ואחר כך יצאה בכמה דפוסים ועם פירושים שונים, וביניהם "ברית עולם" מהרב חיד"א. באחרונה יצא הספר הזה לאור עם פירוש חשוב "מקור חסד" מאת הרב ראובן מרגליות, והוא, הוציא שוב ספר זה ע"י "מוסד הרב קוק" עפ"י המהדורה הראשונה עם הוספות רבות ונכבדות לפירוש. מהדורה שניה יצאה לאור ע"י חברת "מקיצי נרדמים" עפ"י כתבייד שונים עם הערות מאת יהודה הכהן וויסטינעצקי (ברלין, תרנ"א) וגם בהוצאה שניה עם מבוא ע"ד הספר ומחברו ומפתחות מאת יעקב פריימאן (תרפ"ד, וראה בשו"ת "זכר יוסף" להרב יוסף זכריה שטרן, חלק אר"ח, סימן עח הרבה הערות), וראוי היה שהרב מרגליות יוציא גם את כל התוספת שבמהדורה שניה, אשר גם שם אנו מוצאים מרגליות טובות למאות.

ישיעיהו הדרי

פורים במשנתו של ר' צדוק הכהן (רבינוביץ) מלובלין

ר' צדוק הכהן ספרא רבה היה. ספרים רבים יצאו מתחת ידו, מקצתם נדפסו ורובם נשארו בכתבייד¹. ברוב ספריו בחסידות יש משהו בלתי שכיח בספרות החסידית. אותם ספרים שנכתבו על דרך התרצאה החסידית עוסקים בפסוקים, מאמרי חז"ל, שברי-רעיונות ורמזי-דברים. הללו קובעים לעצמם ברכה מיוחדת. יש בהם בשיטת דבור וכתובה זו הרבה מן המכוון והמתוכנן מראש². מיוחד הוא

1 אבדו, כנראה, בשואה הנאצית.

2 עיין על כל זה : א. שטיינמן, בהקדמה לספרו "שערי החסידות".

ר' צדוק, שיש בספריו מן השיטתיות והקפת הנושא מכל צדדיו. אין הוא פוטר את הדיון ב"מימרא", ברמז, אלא מקדים לדברים הנחות-יסוד, שאלות, אקדמות ובונה את המסגרת כולה.

בניית השקפת-עולם כפי שהיא עולה מתוך ספרי ר' צדוק קשה וקלה היא כאחד. קלה היא, מאחר והוא אינו מסתפק בציונים ובאמרות שהסתום מרובה בהם על המפורש, אולם בחדא מחתא קשה היא; כי יש לעיתים ומחמת השפע אין אפשרות להכניס סכרים לוויסות המערכת. לבנה על-גבי לבנה, אריח על-גבי אריח, חוליה בחוליה נשזרת ואין אדם יודע היכן אתנחתא ואיה הרווח להתבונן בין הפרשיות.

אולם שטף זה אינו מונע את ר' צדוק מלבסס את כל דבריו. קו אופייני הוא לכל יצירתו: ביסוס הדברים על מקורות הלכתיים וקבליים, הגאון והאדמו"ר נשקו כאן אהדדי. יתר-על-כן: ממזיגה זו נולדת יצירה חדשה, הדברים נראים באור אחר, אור חדש, גופי הלכות ויסודות מחשבה זוכים להסתכלות חדשה.

יש ומחמת השפע הנשטף נאבד החוט והקשר ואתה מנסה לשוא למצוא את קשר הדברים. אפשר שבמחשבה תחילה עשה זאת ר' צדוק. כדי להעלים את הטעון הסתר, כדי לא לגלות את הני כבשי דרחמנא. ואפשר שכוח היצירה שטף כאן את היוצר והוא עצמו נסחף בזרם מבלי שהות להתבונן לנקודת המוצא והרי הוא שוחה ומכה גלים אדירים ועולה בחוף אחר.

גלים אלה מתנפצים לגוונים ובני גוונים שונים. ויש שלאותו מאמר, לאותה בעיה נמצאים הסברים אחדים, שונים זה מזה. על אותם הנושאים מערים ר' צדוק דברים רבים, עמוקים ועמוקים יותר, מהם על משטח הפשט ומהם על מסלול הסוד. ובדכי רב-שאון זה מתבארים עניינים צדדיים, שהם עצמם יכולים לתפוס מקום נכבד אם היו באים בפני עצמם. בתוך המהלך כולו מובלעים עניינים רבים, רמים וארוכים הנרמזים בתיבה, במשפט.

•

בספרי החכמה הפנימית, חכמת האמת, מרובים הדברים בענייני פורים. בספרות התסידית תופס הנושא מקום נכבד³. אפשר בשל המקום שייחדו לו חז"ל בהשוואה למתן-תורה⁴; אפשר בשל תגליתו שהנהגת הטבע אף היא בכוונת מכון — בין כך וכך נדון הנושא מזוויות ראייה שונות⁵.

ספרו של ר' צדוק הכהן "רסיסי לילה"⁶ מוקדש בחלקו הארי לענייני פורים. מקרוב לששים סימנים שבספר, למעלה משליש דנים בנושאים סביב לפורים. ייתכן גם, ששם הספר ניתן לו בעקב שייכותו הפנימית לנושא⁷.

אולם לא רק בספרו זה נידונים בהרחבה עניינים מסביב לפורים, אלא אף בשאר ספריו הנדפסים יש דברים באריכות ובקצרה, ברמז ובפירוש, מכללל

3 במיוחד בספרות חב"ד. ע' ביבליוגרפיה ב"מועדים בהלכה" עמ' רח, הערה 29.

4 קיימו וקבלו' — שבת סח, א.

5 "אור-חדש" למהר"ל, על מגילת אסתר; "מחירי-יך" לרמ"א; "מנות הלוי" לר' שלמה אלקבץ, וע"ע ב"עולת-ראיה" ח"א עמ' תלט; "ידענו מדברי חכמים אמיתיים...".

6 לובלין תרס"ג; מהדורה שניה (מצולמת), ניו-יורק תשי"ג.

7 "מה שחר סוף כל הלילה אף אסתר סוף כל הניסים", יומא כט, א. ועי' רסיסי לילה

סימן כ.

ועל-פי סוד, הדנים בעניין. ב"דברי סופרים"⁸, ב"מחשבות חרוץ"⁹ ב"צדקת הצדיק"¹⁰ — מפורר חומר רב הנוגע במישורין או בעקיפין בנושא דידן.

כבר עמדנו על-כך, שמדי היפתח סכר הכתיבה שוטפים הדברים ועוברים ואנו מאבדים מעמד לרגלינו ונישאים במערבולת. כאן נעשה נסיון להפריד בין הדברים, לגדור גדרים, לתחום תחומים ולמצוא את הנושא המרכזי שמסביב לו נרקמת המסכת כולה.

מתוך רובי תורתו של ר' צדוק בענייני פורים נוסחו נושאי-משנה אלו:
א. חודש אדר¹¹; ב. בחינת הזמן בפורים; ג. מהות נס פורים; ד. המגילה;
ה. מצוות היום: סעודה, משלח מנות ומתנות לאביונים; ו. עד דלא ידע; ז. עמלק
— מהותו, שרשו ותכונותיו; ח. שושן פורים.

א. חודש אדר

מערכת חדשי השנה מקבילה למערכת האותיות בא"ב העברי.
"כל חודש יש בו אור מיוחד בפני-עצמו כפי האותיות שנבראו בו, כמו שכתוב בספר יצירה די"ב פשוטות נגד י"ב חודש"¹². אדר "נברא באות ק' רומז לקדושה"².

מערכה זו אינה היחידה; לחדשי-השנה יש מקבילים אף בשבטי ישראל.
"ידוע י"ב חדשים נגד י"ב שבטים ואדר נגד יוסף, דלכן יש ב' אדרים כמו שיוסף נחלק לשנים"³. חדשי השנה נתונים אף בגלגל מזלות. "בחודש זה כח פריה ורביה — ומזלו דגים ע"ש וידגו לרב"⁴. ו"כן שמעתי כי חודש זה מסוגל להוליד בו יותר משאר חדשים"⁵.

לפי הנחות אלו משתלבים ומתבארים עניינים רבים הקשורים לפורים:
(א) הסמיכות שבין מפלת המן באדר לקשר שבין יוסף הצדיק ואחרון החדשים.

חיפושיו של המן לתאריך מתאים להשמדת היהודים מצויינים במגילה בהפלת גורל. עניין הגורל ודאי שנעוץ ביסודות עמוקים של האמונה; בסדרי עולם, מקריו ומאורעותיו⁶.

8 לובלין תרס"ג; מהדורה שניה, בני-ברק תשט"ז.

9 פיעטקוב תרע"ב; מהדורה שניה, ירושלים.

10 לובלין תרס"ב; מהדורה שניה, תל-אביב תשי"ז.

11 יש עוד מקום ליחוד הדיבור על שבת-זכור. על השאלות הקשורות בזכירת מחיית עמלק בפה, ודוקא בשבת ועל הקשר בין שבת דקביעא וקיימא לעמלק שהוא רע דקביעא וקיימא, לישראל שהם קביעי בקדושתם — ע' רסיסי לילה, סימן מב.

1 רסיסי לילה, סימן נח וע"ע מחשבות חרוץ, סימן ד.

2 רסיסי לילה, שם. ועי' בספר יצירה סוף פרק ה; המליך אות ק' בשחק וצר בי דגים בעולם.

3 רסיסי לילה סימן מט וליקוטי מאמרים לר' צדוק, סימן טז.

4 רסיסי לילה, שם. 5 שם, נח. ועיין מחשבות חרוץ, סימן יג.

6 הסבר הענין משך את לב המפרשים. הראב"ע (אסתר ג, ז): "בעבור חבור העליונים במזל גר"י. האלשיך: "מחמת שהיה לבו נוקפו לעשות דבר זר כזה ע"כ רצה תחילה לראות ע"ס הוראת הכוכבים את מולם של ישראל איך הוא באותם הימים, אם יוכל לנצח אותם".

על הקשר בין קיום מצות מילה וביאת עמלק אנו שומעים בדברי-חז"ל ז, שעמלק חתך ערלתם במלחמתו ברפידים. במלחמה זו היתה שליטת עמלק בפחותי העם, שבבנין האומה מכונים בשם זנב. כלל האומה, רצונו הקבוע והעמוק לקיים מצוות הש"י, כדברי חז"ל ח: "גלוי וידוע לפניך שרצוננו לעשות רצונך", אלא יש בכלל זה הנראים כיוצאים ממנו ובהם פגע עמלק.

פשיטא, שחובת המילה מוטלת על האדם מישראל אף שאין לחלק הערלה כל שייכות אליו, אלא שכל דבר צריך תקון, ותקון זה צריך להעשות ע"י האדם. אמנם אלה שמומרים הם למילה ואינם נמולים, מכיון שמישראל הם אינם נכללים בכלל ערלים, כדברי המשנה ט ערלי ישראל בכלל נמולים. ברם, "למראית-עין הרי נראה ערל" י. בנקודה זו נתפס עמלק ובה פגע בקומת-העם.

מעתה ברור מדוע באה מפלתו של המן דוקא באדר, שהוא כנגד יוסף, ואמרו חז"ל י¹¹ שאינו נופל אלא ביד זרעו של יוסף "שהוא נגד אות ברית קודש"; ונגדו, שהוא שומר הברית, אין אפילו טענת מראית-עין. אמנם, לאמיתו של דבר אין שום אחיזה לעמלק בישראל אחר שבעומק רצונם שואפים הם לעבוד את ה', דבר המתבטא בברית הכרותה מגיל הקטנות, שעה שאין באדם דעת ורצון. "זה סימן שכל גופו משועבד להש"י גם בזולת רצונו". כלומר: אף שכפי הנראה מפעולותיו ורצונו אינו כן "מכל מקום אמתות רצונו כך הוא" י¹².

אותה חלוקה הקיימת בקומת נפש האומה, קיימת בקומת הזמן: אדר הוא סוף השנה, אחריתה. משום כך נקט המן מעשה זקנו, שנתפס במדרגה האחרונה שבנפש האומה, ונתפס אף הוא בחודש האחרון. תלותו של אדר ביוסף, שהוא שומר הברית ומונע כל אחיזה עמלקית בישראל, היא שנהפכה להמן לרועץ, להנתן ביד זרעא דיוסף י¹³.

(ב) הסמיכות שבין מפלת המן באדר לבין הולדת משה ומותו באדר.

על הקשר בין משה רבנו לפורים כבר עמדו בברייתא במגילה י¹⁴: "כיון שנפל פור בחודש אדר שמח שמחה גדולה, אמר: נפל לי פור בירח שמת בו משה, ולא היה יודע שבשבעה באדר מת ובשבעה באדר נולד". ר' צדוק — לאור הנתותיו היסודיות — מעמיק לראות קשר זה: "משה רבינו ע"ה הוא שורש הקדושה דבנ"י עד שפירש לגמרי מן האשה" י¹⁵, ומשום כך נולד באדר שנברא באות ק' הרומז לקדושה.

ועי"ש בהערה (בהוצאת מקראות גדולות) הסבר מחידוד על הגורלות בימים ובחדשים. בקושי ההגדלה מרגיש גם המלבי"ם בפירושו ומנסה ליישב. מעניינים ביותר דברי התרגום שני (בעברית): "כשהגיע לחודש אדר שמח ואמר נבלעים הם בידי כדגיהים ולא ידע כי בניו של יוסף נמשלים לדגיהים, שכן כתיב וידגו לרב".

7 מדרש תנחומא תצא, ט. 8 ברכות יז, א. 9 נדרים לא, ב. 10 רסיסי לילה, מט. 11 בבא בתרא קכג, ב ועיין מחשבות חרוץ, טז. 12 רסיסי לילה, מט. כאן מסתמך ר' צדוק על דברי הרמב"ם הלכות גירושין פ"ב, ה"כ: מכין אותו עד שיאמר רוצה אני.

13 הקשר בין חודש אדר לשמירת הברית ומפלת המן אינו עובר אלא דרך יוסף בלבד. על קשרים נוספים עיין רסיסי לילה, סימן נח. על אדר, האחרון לחודשי השנה — שם סימן נג. 14 יג, ב. 15 רסיסי לילה, נח.

עמלק גלה בישראל את נקודת-התורפה במסכת הקדושה וחתך ערלתם, וכן בדברי חז"ל¹⁶ : 'אשר קרך' — שנעשו בעלי קריין, ש"הביאן לנסיון ולא עמדו בו"¹⁷. לפיכך אין נפילתו אלא בחודש אדר שנברא באות הקדושה. אמנם באדר אף מת משה ; מיהו, אף הסתלקותו קשורה לקדושה, כי "בעוה"ז כל זמן שלא בלע המות לא נגלה עדיין הקדושה האמיתית" ו"עדין אין התגלות הקדושה דבנ"י גלוי לכל בפועל גמור". "כל מיתה הוא רק מצד חסרון הקדושה הגמורה", אולם משה רבינו לא היתה בו "שום חסרון קדושה כלל, על כן לא ידע איש את קבורתו ומת רק ע"פ ה' בנשיקה שהוא אדרבה מצד תוקף הקדושה"¹⁸. מה גרם, איפוא, למותו — מי מריבה. ר' צדוק מאריך להסביר את חטא משה ומסיק שבמעשהו "גרם חסרון בקדושה דהש"י שהוא תלוי בקדושה דבנ"י", ובמיתתו "נוסף התגלות קדושתו יתברך"¹⁹. כאן נעוצה טעותו של המן, שהסביר את מיתתו של משה כ"העלם הקדושה דבנ"י ולא ידע דהעלם זה הוא אדרבה תוספת גדולה בהתגלות קדושתם"²⁰. ולא זו אף זו : באדר נולד משה, ובו התגלות קדושה דבני ישראל. מכאן — כל קדושת חודש אדר "להראות קדושת בני-ישראל גם בתוך תוקף החשכות וההעלם" ולפיכך חייב לבסומי עד דלא ידע²¹.

לכל פרשת הסמיכות הזו בין משה לפורים יש עוד משטת. אדר מזלו דגים ו"בחודש זה כח פריה ורביה"²² כדברי הגמרא²³ : אימתי הצאן מתעברות — באדר, וכן צאן ישראל, ופריה ורביה נמשך מהדעת, כטעם, והאדם ידע'. משה רבנו הוא שורש הדעת דישראל, לידתו — התגלות הדעת בעולם²⁴, מיתתו — הסתלקות הדעת²⁵, ש"נשאר בהעלם ונסתמו מעינות החכמה, סתימה הוא אוטם וערלה הנמשך ממציאות ערלת הגוף בעוה"ז"²⁶. ומצד זה הפיל המן פור על חודש זה. כנ"ל, שחתך ערלתם.

אמנם אין מיתתו של משה הסתלקות אור הדעת בכלל, כי "כל אורות שנתגלו בעוה"ז — נסתלקו מן הגלוי אבל נשארו בהעלם"²⁷. זו היתה איפוא טעותו של המן שהוא חשב "דמיתת משה הוא הסתלקות הדעת לגמרי ונשארו בשינה גמורה"²⁸, ולאמיתו של דבר לא זו בלבד שבאדר נולד, שהחודש מוכן להתגלות הדעת, אלא שגם הסתלקותו אינה הסתלקות גמורה, רק מצד מראה עיני בשר ; ואדרבה, יש צד במות משה שהוא גדול מחייו, ש"אין צריך להיות נגלה בפועל

16 ילקוט שמעוני, סוף תצא. 17 רסיסי לילה, שם. 18 שם.

19 לפי זה מתבאר יפה השימוש בפועל "קדש" במקרא כלאימת שנוכר חסאי של משה במקרא.

20 בהסבר זה מתיישבים יפה דברי הגמרא. כי לכאורה יש לתמוה על לשון הגמרא "ולא היה יודע שבו' באדר מת", הרי שמחתו נכעה מזה "שנפל לי פור בירח שמת בו משה", ובמהרש"א שם בחדושי-אגדות הרגיש מעין זה. ותירץ, ששמחתו היתה שחל יום הפור ב"ג שהוא בתוך ז' ימי האבלות של משה. אבל לפי דברי ר' צדוק הכל אתי-שפיר : לכתחילה שמח כי לדעתו, אדר עם הסתלקות משה מציין את הסתלקות הקדושה מישראל, ולא ידע שבו' באדר מת — ומיתתו גופה היא תוספת קדושה. ועיין רסיסי לילה סימנים ל ומו.

21 רסיסי לילה, נח. 22 שם, מט. 23 ר"ה, ה, א.

24 רסיסי לילה, מט. 25 שם, נג. 26 שם, מט. 27 שם, נג.

28 ישנו עם אחרי' — ישנו מן המצוות, מגילה יג, ב.

גמור, ידי גם שיהיה בהעלם, כי כבר נחקק דבר זה במעמקי לבבות בני. ואף שאצלם הוא בהעלם, אליבא דאמת הוא בהתפשטות יותר²⁹.

*

מאמר חז"ל: משנכנס אדר מרבין בשמחה³⁰, אף הוא קשור להנחות הקודמות בדבר ענייני החדשים. מאמר זה אמנם מוקשה מכמה צדדים³¹: ראשית, הרי בניסן עיקר גאולת ישראל וכן בחדשים אחרים יש סיבות נכבדות לשמחה ומדוע לא נאמר בהם שמרבין בשמחה; שנית, מהו הלשון "מרבין", שמשמעו ש"יש שמחה תמיד אלא דאז מרבין בה"³².

כדי להבין כל זאת יש לדעת, כי "קדושת הזמנים הוא, שבאיזה זמן שיקבע בו אור וקדושה שהאור בו מאז — נשאר הרשימו שבו בהעלם קבוע וקיים כל ימי העולם"³³. נוסף לכך חובה על אדם מישראל להיות בשמחה תמיד "שהוא זוכה לעבוד להש"י והיש שמחה גדולה מזו"³⁴, וב"שמחה זו שנוהגת אצל איש יהודי תמיד בה מרבין משנכנס אדר". וכל כך למה? כי עמלק התכוון לעקור כל זכר לישראל כי כש"יצאו ממצרים והם כולם יחד במקום אחד יוכל ח"ו לעקור את הכל" דבר שלא מצינו בשום שונא שעמד לעם ובשום מאורע ששימש יסוד לימי מועד.

למאמר חכמים זה יש אף תוצאות מעשיות, בדין עם גוי שיש לקיימו באדר. להלן בפרק על מהות נס פורים מוסבר, שאחת ההתגלויות של פורים היתה שלב מלכי גויים ביד ה'. מכיון ש"משפטי העכו"ם הם מצד המלכות שלהם"³⁵ יעשה הישראל דין עם הגוי באדר, שהתגלות הנ"ל היא לא רק בפורים אלא "בכלל החודש אדר", שאז הקב"ה מנהיג לבבות מלכי העכו"ם (וממילא משפטיהם) כפי רצון ישראל.

ב. בחינת הזמן בפורים

שלש בחינות הן בקביעת ימי מועד לישראל: א. שבת קביעא וקיימא¹ מימי בראשית; ב. ר"ח ויו"ט תלויים בקביעות ב"ד של מטה, ישראל דקדשינהו לזמנים; ג. פורים תלוי בגורל, הוא הפור.

מהותו של הגורל ניתנת להתפרש בשתי פנים: מקרה עוזר גרידא או גלוי רצון עליון; "לכאורה הגורל נראה מקרה"² וצד זה שבגורל מזדהה עם מהותו

29 רסיסי לילה, נג. מדברי ר' צדוק משתמע ביאור חדש לביטוי "שכך חיים לכל חי" — שמניח חיותו לאחרים החיים.

30 תענית כט, א.

31 יש לתמוה, מדוע לא הובא מאמר זה להלכה באף ספר מספרי הפוסקים, כשם שהובא חברו (שמקורו אמנם במשנה): משנכנס אב ממעטין בשמחה, וביחוד שיש לדבר תוצאות מעשיות לגבי דין עם גוי, כדברי רב ספא בגמרא, שרק מחציתם הובאה בהלכות תשעה באב, פרט ל"חייאדם" (שצ"ן מקור הדין בשו"ע תרפו ולא נמצא שם ולא בשום מקור אחר) ול"משנה ברורה": לא מצאתי דין זה בפוסקים.

32 רסיסי לילה, נג. 33 שם. 34 שם. 35 שם, יט.

1 על קביעת השבת עיין רסיסי לילה, סימן מב.

2 שם, סימן יח. כאן מרחיב ר' צדוק את הדבור על המקריות בעולם. שהרי לכאורה יש לשאול: מה מקום למקריות בעולם נברא ומסודר ע"י בורא? ואם הכתוב מעיד על בחינת

הכללית של עמלק: "כל ענין עמלק מקרה בעולם"³, אלא שאופייני בדבר לרע בכלל ולעמלק בפרט להתעלם ממניעיו הפנימיים⁴, כי "כל דבר רע הגוון" הוא להיפך". משום כך עמלק אינו מודה בגלוי כי המקרה עוור הוא. אדרבה, הגורל, שנדמה כי כולו מבוסס על המקריות, מוסבר כגלוי רצון עליון ובעזרת נתונים שמקורם בתורה: הגורל תופס מקום בעבודת יום הכיפורים ובחלוקת הארץ; ודבר זה שנוי אף בכתובים: "בחק יוטל את הגורל ומה' כל משפטו"⁵.

אכן רק כלפי חוץ כן הוא הדבר, ואילו האמת היא שעמלק, שנאמר עליו אשר קרן' ואשר קרהו'⁶, כל כולו תלוי במקרה. משום כך אף יום הפורים נבחר ע"י גורל, שהרי הקב"ה מודד מידה כנגד מידה⁷, וכן אמרו בגמרא⁸: מיני וביה אבא, ניזיל ביה נרגא. ופרש"י: "מעצמו של יער יכנס בתוך הגרון להיות בית-יד ויקצצו בו את היער".

תלות זו של יום הפורים בגורל, בהבדל משבת ויו"ט, יש לה תוצאות רבות לענייני היום ומצוותיו. על הקשר בין שבת לפורים אנו שומעים לראשונה בדברי חכמים¹⁰, התולים את המשתה שערך אחשורוש, בימים ההם' במאורעות שארעו בירושלם בימי נחמיה¹¹; בימים ההמה ראיתי ביהודה דורכים גתות בשבת'¹². מקשר זה נולד קשר נוסף בין יו"ט לפורים¹³, כי "יו"ט הוא דישראל מקדשי להיות היום קדוש כעין שבת"¹⁴. אולם דוקא בקשר זה נעוץ ההבדל המהותי בין פורים לשבת ויו"ט. שבת קביעא וקיימא בתוך סדר הזמנים, ויו"ט שכולו תלוי בזמן — לא קבילו עליהו, ואילו "קדושת-פורים היא למעלה מסדר זמנים וימים ואין שייך יו"ט וקדושת היום כולו"¹⁵. שבת ויו"ט באים כשמעשי האדם מתנהלים "בסדר נכון ובגבול וקצב לכל דבר כראוי"; אולם "פורים שבא בשכרות אינו תחת הגבול".

ערך גדול זה של עמידת פורים מחוץ למערכת הזמן הוא שסייע לתקון החטא של חילול שבת בראשית ימי הבית השני, שבעקבותיו התגלגל הדבר למשתה אחשורוש וגזרת המן. כי זה החלול הוא רק מצד סדר הזמנים, מה שאין כן כאשר בא למעלה מסדר הימים"¹⁶.

המקרה בהשתייכותה לעמלק, מכאן שהיא קיימת? על-כך עונה ר' צדוק: הש"י ברא ג"כ ענין מקרה, שאין דבר חוץ מהש"י, ודבר זה ג"כ מהש"י שיהי מקרה מה שאינו מסודר כפי הסדר שיסד.

3 רסיסי לילה, יח.

4 כן נאמר אף על עשו (עובדיה א, ו): "נחפשו... נבעו מצפוניו"; דברים הצפוניים מאדם עצמו, מחכמים, מנביאים ואף ממלאכים.

5 ר"ל: החיצוניות. 6 משלי טו, לג.

7 אסתר ו, יג. ועיין אסתר-רבה ח, ה.

8 כאן מביא ר' צדוק את דברי הגמרא סנהדרין צ, א, בעניין תחיית המתים.

9 סנהדרין לט, ב. 10 אסתר רבה א, י. 11 נחמיה יג, טו.

12 ר' צדוק מעמיק לראות את הקשר לא מצדו הפילולוגי, אלא אף את השיתוף הפנימי בין שני המאורעות: "דורכים גתות" היינו עושים יין "שלא כרצון הש"י מזה נמשך משתה יין זה".

13 על היחס בין יו"ט לפורים עיין להלן בספר: מהות נס פורים.

14 רסיסי לילה, לב. ועיין סימן מו. 15 שם. 16 שם.

מהבדל זה נובע „דאין קדושת היום להתאסר במלאכה“¹⁷ כי ז' המידות הנתונות במסגרות גבול וזמן יש להן שייכות לז' הימים, ועל-כן שייך בהם קדושת היום, אבל נס-פורים, שכל עיקרו מנקודה שממעלה לדעת, אינו תלוי במערכת הזמן, הימים והמידות ולא שייך בו קדושת היום ואיסור מלאכה.

לאי-קבלת איסור עשיית מלאכה עוד הסבר דומה, אם כי בעל גון נוסף. ביטול מלאכה בשבת נובע מצד הקדושה הקבועה ועומדת, שאז לא שייכת שום השתדלות ולכן אסורה המלאכה. לפי זה אין, אליבא דאמת, לאסור מלאכה ביו"ט, שהרי ישראל מקדשינהו לזמנים וזה הרי נעשה ע"י השתדלות, אלא שקדושת יו"ט אחרי התקדשה ע"י ישראל „משתרשת בקדושת-שבת, דהיינו קדושת הש"י שהוא שורש הכל“¹⁸. מה שאין כן בפורים. אז אין הוספה כל שהיא „רק שנתגלה אור זה, דאין צריך הוספת דבר, דאין כאן תוספת, כי דבוקים בעיקר“. על-פי דברים אלו מוסברים אף דברי המדרש התמוהים¹⁹, שהובאו אף להלכה²⁰: „כל המועדים בטלים וימי הפורים לא נבטלים“, כי „כל מועד ע"י נס וישועה נתחדש הוספה, ולעתיד לבא יהיה ה' לאור יומם ואין כאן התחדשות. מה שאינו כן ימי הפורים שנתוסף השגה זו דאין תוספה כלל“²¹.

ושבו, אין זה ההסבר היחידי למאמר. יתר-על-כן: הוא שונה תכלית שנוי מקודמו. „אם ח"ו יגרום חטא כ"כ שיבוטל מועדים, על-דרך שנאמר: „חדשיכם ומועדיכם שנאה נפשי, כי כל מועדים אותות על קשר הש"י עם ישראל“ ולמראית-עין נראה נתוק הקשר ח"ו (ורק למראית-עין, שהרי ביד חזקה אמלוד עליכם)“, אבל פורים הוא אות הברית שבין ישראל לאביהם שבשמים מצד שורש הנעלם בעוה"ז²².

ברם, למרות השוני שבין שבת לפורים יש להם מכנה משותף: „שבת הוא מעין עוה"ב, דאין שם השתדלות דישראל המקדשי רק קדושה קביעה וקיימא“²³ וכן „פורים אין צריך קדושת-ישראל, שהרי מצותו עד דלא ידע שאין מקום להשתדלות, רק אותו יום זכה בגורל מעצמו, כמו שמרויח בגורל בלא יגיעה כלל“²⁴.

מעתה זכינו להבנה נוספת בקשר פורים לגורל ולפור. לא רק בגלוי רצון עליון, המוסתר בנבכי המציאות העוורת, כביכול, אלא אף במשמעות של זכייה בגורל הבאה בלי פעולה ועמל מצד הזוכה.

אין אלה העניינים היחידים הקשורים עם קביעת הפורים ע"י הפלת גורלות. במגילת אסתר מופיע המושג „גורל“ בלשון הפרסית, הפיל פור הוא הגורל²⁵; ר' צדוק מרגיש בקושי: מה טעם נצרך דוקא עניין זה להיות מתורגם מלשון לעז ללשון הקודש. בישוב הקושי הוא מתגלה כפשטן נפלא, בעל פרספקטיבה היסטורית ובחדא מחתא כחוקר עמקן למהות הדברים. על פי פשט „הוצרך הכתוב לזכור שמו בלשון פרסי ולתרגמו ללשון הקודש, לפי שהימים קראו כשם הפרסי“²⁶. בעומק

17 שם. 18 רסיסי לילה, כב. 19 מדרש משלי פרק ט.

20 עיין רמב"ם הלכות מגילה פ"ב, ה"ח. 21 רסיסי לילה, כב.

22 שם, נב. ועיין מחשבות חרוץ, סימן יז. 23 רסיסי לילה, לא. 24 שם.

25 אסתר ג, ז.

26 רסיסי לילה סימן נח והשיה ירושלמי ר"ה פ"א הלכה ב: שמות חדשים עלו עמהם

מבבל. וע"ע אנציקלופדיה מקראית ערך „חוש", ושם בערך „גורל“ המלה האכדית „פורה“.

העניין טעם, פור הוא הגורל, כי פור הפרסי ושל אומות העולם נפילתו הוא כפי הדמיון²⁷ ומברר רק איך הדבר מצד הדמיון של שעה: "מכל-מקום הוא עצמו הגורל שבלשון הקודש, שהוא המודיע האמת לאמיתו"²⁸. באותה מתכונת מוסבר גם הפסוק: "על כן קראו לימים האלה פורים על-שם הפור"²⁹, לפשוטו של מקרא, "קראו" ולא פירש מי, שרצונו לומר: "המון בני-ישראל קראו כן, שכך היה מפורסם שם ימים הללו אז, כי הפור הוא שגרם לימים האלו, כי לולי נפל להמן הפור על חודש זה שבו יצליח לא היה מתחיל לעשות כלום". ולפנימיותם של דברים: "המון בני-ישראל אם אינם נביאים בני נביאים הם, קראו לימים ע"ש הפור והוראת הדמיון כי זה כל קדושת ימי הפורים, לברר האמת הגנוז והנעלם בתוך הדמיון"³⁰. מכאן למשמעות שלישית ובעלת עמקות נוספת למושג הפור והגורל בהתייחסו לימי הפורים: לא רק ענייני הגורל האמיתי, כגון "גורלות בני שהם מהש"י הם מורים האמת הקיים לעד כחלוקת הארץ"³¹, נחשבים כגלוי רצון עליון, אלא אף גורלות האומות שיסודם בדמיון קשורים לאמת "עד שהדמיון שב להיות כלי לאמת שבתוכו ונטפל אליו"³². נמצא, שגם אם הפור הוא מהצד הפרסי הנכרי-הדמיוני הרי "הוא עצמו הגורל — והוא ג"כ בכלל הנס"³³.

ג. מהות נס פורים

הרצאת הדברים והשתלשלות המאורעות במגילת אסתר הניחו מקום להסברים רבים בדבר השאלה היסודית: סוף סוף באיזו נקודה התרחש הנס, ועל איזה מאורע נקבעה השמחה. ר' צדוק נוגע בבעייה זו בכמה מקומות. "נס פורים היה בהעלם מלובש בדרכי הטבע, רק שהחכמים והמשכילים יבינו שהוא נס וגאולה שלמה"¹. ולכן "אין שם שמים נזכר במגילה כלל, שלא היתה התגלות ופרסום אלהות לעכו"ם, רק פרסום גדלות היהודים איך הם מושגחים בהנהגה עליונה"². על-פי הנחה זו יתבאר דברי הכתוב³: "ורבים מעמי-הארץ מתיהדים", ודברי חכמים על הפסוק⁴, "ליהודים היתה אורה ושמחה וששון ויקר" — "ויקר" אלו תפילין וכן הוא אומר (דברים כח, י): "וראו כל עמי הארץ כי שם ה' נקרא עליך ויראו ממך", ותניא, רבי אליעזר הגדול אומר: אלו תפילין שבראש⁵; ויראה זו באה לידי ביטוי בנס-פורים.

לקמן בפרק "ער דלא ידע" נזכיר, כי קדושת ישראל, שמקורה במידה השביעית — מידת האמונה — מתגלית בתקפה בפורים. "ע"י מידה זו נעשה הנס דפורים כמ"ש ותלבש אסתר מלכות", כי הרי המלכות — הכתר, הוא המידה העליונה וזה שכתוב, ומרדכי יושב בשער המלך — שער המלכות המכונה בזוהר⁷: "תרעא לעאלא גו מהימנותא". ע"פ האמור מוסברים דברי הגמרא⁸: אסתר סוף כל הניסים, כי נס פורים נעשה במידה האחרונה, הסופית ממידותיו יתברך.

27 על הדמיון בכללו והתייחסותו לענייני פורים עיין להלן בפרק על עמלק. על הדמיון בקודש עיין "חכמת-הקודש", רכט — רמד, וב"חזון-איש" אמונה ובטחון, ס"ה.

27* רסיסי לילה, נח. 28 אסתר ט, כו. 29 רסיסי לילה, שם.

30 שם. 31 שם. 32 שם.

1 רסיסי לילה, כא. 2 שם, כ. 3 אסתר ח, יו. 4 שם, טו.

5 מגילה טז, ב. 7 ח"א ה, ב. 8 יומא כט, א.

ברם, אין זה ההסבר היחיד לכוחה של אסתר * הלו בשת מלכות בבואה לפני המלך. בכל המגילה כולה לא נזכר שם משמות הקב"ה מכיון ש"אכתי עבדי אחשורוש אנו ואין כאן התגלות שם שמים" ¹⁰, מה מכל-מקום היה הגילוי של פורים — ש"לב מלכים ושרים ביד ה', שבכל מקום שגלו, גלתה שכינה עמהם" ¹¹, דהיינו כשם שהשראת שכינתו יתברך בלבבות בניי אינה מאפשרת להם לנתק עצמם משרשם, כך בגלות "לבבות מלכי עכו"ם בידו ממש", שהרי אחשורוש אויב ישראל יותר מהמן ¹² ואעפ"כ שלא בטובתו הטיב לישראל.

מעתה מבוארים יפה דברי חז"ל: כל מלך שבמגילה במלך המלכים הכתוב מדבר "הגם דמבואר בפשט הכתוב דבאחשורוש מדבר, אלא שהפשט הוא מצד התלבשות בגלות השכינה שמתלבש באחשורוש וברומים לו".

מכאן הסבר נוסף ל"ותלבש אסתר מלכות" — שלבשתה רוח"ק ¹³, מדרגה הנקראת מלכות ש"הוא התגלות שכינתו בקרב לבבה". התגלות זו באה לה ע"י ההכרה כי "רק הוא לבדו שוכן בכל קצוי ארץ ואין עוד ממש, שאין שום דבר ממשי כלל זולתו, רק הנהגת ממ"ה הקב"ה לבד" ¹⁴; מכאן אף משמעות חדשה לאי-הזכרת שם-שמים במגילה, כי אז נתגלה שם חדש להשם-יתברך: מלך מלכי המלכים, שמשמעו — המכוון את מעשי המלכים ומנהיגם.

רעיון זה טמון אף בפסוק בעזרא ¹⁵: "כי עבדים אנחנו, ובעבדתנו לא עזבנו אלהינו ויט עלינו חסד לפני מלכי פרס", ש"הגם דעבדי אחשורוש אנן, מ"מ אנו עבדי הש"י" ¹⁶.

ע"פ הדברים האמורים כאן מתבארים דברי חז"ל ¹⁷: "אורה" זו תורה... שמחה" זה יו"ט... "ששון" זו מילה... "ויקר" — אלו תפילין. והדברים עמוקים ומשולבים" ¹⁸.

הסבר אחר לפסוק: "ליהודים היתה אורה ושמחה" מביא ר' צדוק ¹⁹ בלי להסתמך על דרשת חז"ל. מאור התורה שקבלו ישראל מחדש בפורים נמשכה שמחה; ומכיון שב"עצבות קץ בחייו ואין קרוי חיות כלל" הרי שהשמחה היא כנגד החיים. ששון — עיקר הוראתו בלשון הקודש "שביעות השמחה שלא תעדר" כנגד המזונות שהם מקיימי החיים שלא יאפסו, ויקר — "כטעם תפארת זקנים בניי-בנים", שהם כנגד בניי. צורך האדם בעולם ידוע שהם ג' דברים: חיי, מזוני, בני ²⁰,

9 מיוחדים הם אסתר ומרדכי בראייתם את הסכנה הצפויה מהמן העמלקי לעומת חכמי ישראל, שהסתכלותם על גורמי המאבק, סיבותיו ותוצאותיו שונה היתה. משום כך אף נקטו עמדה פסיבית, שהדים לה מוצאים אנו בדברי חז"ל (מגילה ז, א): שלחה להם אסתר לחכמים קבעוני לדורות. על כל זה עיין ברסיסי לילה, סימן נב ובמחשבות חרוץ, סימן כ. וע"ע הסבר שונה ברסיסי לילה, נו.

10 רסיסי לילה, יט וע"ע שם, סימן נו. 11 עיין מגילה כט, א.

12 שם יד, א. 13 שם, עמ' ב. ועיין מחשבות חרוץ ד.

14 רסיסי לילה, יט. וע"ע שם סימן נו. 15 ט, ט. 16 רסיסי לילה, יט.

17 מגילה טז, ב.

18 עיין בפרק מצות היום, שחכמה זוכין לה בפורים ע"י משלוח מנות; וזוהי אף

משמעותה של השמחה המתבטאת במנות איש לרעהו. וע"ע בפרק חודש אדר בקשר שבין מצות מילה וביאת עמלק, ובראש פרק זה על התפילין וברסיסי לילה, סימן כא.

19 בסימן מג. 20 מו"ק כח, א.

ישעיהו הדרי : סורים במשנתו של ר' צדוק הכהן מלובלין שסג

לא לה השלושה אפשר לזכות ע"י מצוות היום: סעודה, משלוח מנות ומתנות לאביונים הם נגד בני, חיי, ומזוני²¹.

ד. המגילה

קריאת המגילה היא היסודית שבמצוות פורים וקריאתה "זו הלילא". ר' צדוק מראה על כמה נקודות המדגישות חשיבות זו. "כל קדושת הפורים לברך האמת הגנוז ונעלם בתוך הדמיון"¹ ולכן "המגילה מתחלת באות ו' ומסתיימת בו' שהוא אות אמת". "ומדת האמת — כאשר כולו כך, מברית מקצה אל קצה"². תחילת המגילה "ויהי", שהוא מורה צרה כ"מדתן של צדיקים, תחילתן יסורים וסופן שלום"³ ואף יעקב שמדתו כמדת אות האמת "ו" בקש לישב בשלום וקפצו עליו יסורים וסופן שישב בשלום במצרים.

סופה של המגילה ב"זרעו", כי ע"י מחית עמלק שמצותו לאבד כל זכר, זוכה לזרע מי שצריך לזה, כי כ"שזה נופל זה קם"⁴.

זכיה זו לבנים באדר⁵ ובקשר לפורים יש לה עוד סיבה עמוקה מקודמתה. הראשונה בנויה על הכלל של "זה לעומת זה"⁶, ואילו השניה יסודה במבנה שם הוי"ה. מצוות היום בפורים הם נגד ד' אותיות השם: משלח מנות לאביונים נגד ב' אותיות "ה", המגילה יסודה באמת ואות "ו" מציינת מידה זו. וסעודת פורים מציינת באות "י" שהיא "השפעה נעלמת מחכמה עליונה"⁷. "כל עקרים ועקרות דישראל נמשך משורש עמלק", "שהיה מקטרג על מה שהש"י בחר בזרע ישראל והבחירה היא מצד שרשם ותולדה דמספר את רובע ישראל"⁸. קטרוג זה מתבטא בחתיכת ערלותיהם של ישראל ואומר "טול לך מה שבחרת"⁹ ומונע רבוי ישראל — רבוי גפשות קדושות השייכות לחלקו יתברך, בהבדל מרבוי מספרי של הגוים — וזהו "שאיין השם שלם שלם"¹⁰, שמונע הולדת התולדות מהאבות, "ע"י מצוות היום שמחברים ד' אותיות השם זוכה להולדה. ומקדימין המגילה עוד מבערב שהיא העיקר "כי ה"ו כלול בו כל מיני השפעות היוצא לפועל בכלי הקבול"¹¹.

ה. מצוות היום¹ : סעודה, משלוח מנות ומתנות לאביונים

"כידוע מקדושת הזמנים שכך יסד הש"י שהיום ההוא נזכר ונעשה בכל שנה ושנה, כדרך שהיה כבר פעם אחת הארה לטובה ישראל² וחכמים תקנו לכל דבר מצוות מעשיות המשפיעות זה". "מצוות היום הם ד' נגד אותיות השם: משלוח מנות ומתנות לאביונים נגד שני "ההא" שרומזים למקבלים המקבלים שפע מהמשפיע. ה"הא" הראשונה הוא רעהו מתרין רעין, וה"הא" השניה היא דלה

21 רסיסי לילה, מג. וע"ע מחשבות חרוץ, סימן יט.

1 רסיסי לילה, נח.	2 זוהר ראש פרשת ויקרא.	3 ב"ר סו, ה.
4 רסיסי לילה, נח.	5 עיין למעלה בראש פרק חודש אדר.	
6 רסיסי לילה, שם.	7 שם, נג.	8 במדבר כג, י ; נדה לא, א.
9 תנחומא תצא, ט.	10 שם שם, יא.	

11 רסיסי לילה, נג וע"ע שם, סוף סימן מג ובמחשבות חרוץ, סימן כ.

- 1 על הקשר בין השחוק והליצנות לפורים ע' מחשבות חרוץ, סימן יג.
2 ע' "מכתב מאלהיו" לרב דסלר עמ' 103 בשם רבו ר' צבי ברוידא.

ואביונה ובכל מקום דל ואביון בכנ"י הכתוב מדבר³.
 "מצות הסעודה במשתה ושמחה בלא הרגש ידיעה מושגת בשכל האדם היא
 נגד האות "י" שבשם שהוא השפעה הנעלמת מחכמה עליונה⁴.
 אולם לא רק בני-אדם מקיימים את מצוות היום שהם כנגד שם ההויה,
 אלא אף הקב"ה שולח מנות ונותן מתנות לאביונים. והענינים מדוקדקים עד לפרטי
 ההלכות: ב' מנות לאדם אחד שתי מתנות לשני אביונים⁵.
 קומת כל הת"ח שבישראל הוא אדם אחד⁶, הנקרא רַעַי של הקב"ה⁷. החכמה
 מתחלקת לשתיים: חכמה עלאה "מה שאי-אפשר לשכל האנושי להשיג" ומורגש
 שהיא מהש"י, חכמה תתאה מה ש"שכל האנושי משיגו" אבל הוא ג"כ מהש"י.
 חלוקה זו מתיחסת לתורה שבכתב ולתורה שבע"פ, והם ב' המנות שמשיגים
 בפורים: התחדשות בל ב שהוא בגלוי מהש"י, והתחדשות ה ל ב שהוא בהעלם.
 אדם שחסר לו הרי הוא אביון לאותו דבר. שנים הם שחסר להם: בעלי
 תורה ובעלי מצוות. בעלי תורה לא ישבעו דים⁸ ובעלי מצוות לא ישבעו דים.
 מלוי החשק נקרא מתנה. מתנות לאביונים הוא עושר שנותן לאביון להשלימו.
 התלמיד חכם מתעשר בדעת, ובעלי המצוות — במעשים טובים⁹.
 הסברת עניינים זו יסודה בהנחה שהקב"ה מקיים מצוות: "בכל המצוות
 שלמטה יש גוון זה למעלה אצל הש"י, כטעם הקב"ה מניח תפילין וכן כל
 המצוות"¹⁰. ואם במשלוח מנות ומתנות לאביונים הדברים מפורשים, סתומים הם
 אצל סעודת פורים. ו"כך סעודת פורים ודאי יש לו שורש"¹¹, אלא שמכל מקום
 יסודה במשתה אחשורוש שנערך בשושן ועיקרו "משתה מלכו של עולם". ע"פ
 זה מוסברים כל ספורי הכתובים ודרשות חז"ל במשתה זה, שהרי "סעודה זו באמת
 היתה מעין סעודה דלעתיד... אלא שהיה בה גוון אחר דכל זמן שעמלק קיים
 אין השם והכסא שלם והוא בלבוש"¹². ומדוע דוקא סעודה ומשתה? כי את מחיית
 עמלק אפשר לקיים רק ע"י משתה; וכל כך למה? משום ש"להשפיע על נצוצות
 הקודש שבקליפה א"א אלא בלא דעת"; מאידך, העלאת נצוצות זו תגלה את כוחו
 היסודי של עמלק שהוא רע. כאן מתיצבת השאלה: כיצד ברא הש"י דבר רע?
 על כרחנו שכל הרע הזה אינו אלא דמיוני¹³, היינו בלי-דעת. ולכן סעודת פורים,
 שיסודה במשתה שעשה אחשורוש (אף שם היתה הנהגת ישראל בלי דעת¹⁴),
 עיקרה שישתה עד שישתכר ויהיה בלי דעת¹⁵.

3 רסיסי לילה, נג; מחשבות חרוץ, סימן יז; דל ואביון — בראשית רבה עא, א.

4 רסיסי לילה, שם. וע"ע דברי סופרים, לג. 5 שו"ע או"ח, תרצה.

6 ע' "שעורידעת" למהרי"ל בלוח ח"א, עמ' 94.

7 עיין שמית רבה כז, א על הפסוק (משלי כז, י): "רעך ורע אביר" — רעך זה הקב"ה.

אבא = חכמה.

8 דברים רבה כ, יח.

9 רסיסי לילה, כא — כב; מחשבות חרוץ, סימן יד.

10 רסיסי לילה, לב, וע"ע שם, ריש סימן כב. 11 שם. 12 שם.

13 עיין להלן בפרק עמלק.

14 עיין מגילה יב, א: הם לא עשו אלא לפנים. וע"ע רסיסי לילה, ריש סימן לב וסוף

סימן לח; מחשבות חרוץ, סימן כ.

15 עיין מחשבות חרוץ, סוף סימן יט.

לסעודת-פורים יש טעם נוסף. החזורים מן המלחמה נותנים להם לחם ויין לסעודת הלב¹⁶. מלחמה היא לא רק באברי-פעולה אלא אף בטרדת הלב, כל-שכן מלחמת עמלק ש"עיקר נצוחו בבוטל כל כוחותיו"¹⁷ להש"י, לכן פורים שהוא "הנתיחא שאחר המלחמה" בא בו משתה וסעודה, סעדא דלבא "וחייב בו לבסומי עד דלא ידע כי הדעת הוא המחבר חכמה ובינה ר"ל כוחות הלב עם ההכרה שהכל מהש"י, וישראל הדבוקים בה' אינם צריכים לכל זה ובעת הבסום יוכל להכיר ההבדל בין עמלק וישראל".

על בסיס אחר לגמרי עומד הסבר אחר של ר' צדוק על מצוות היום. נגד ארבעה שנוכרו בפסוק: אורה, שמחה, ששון ויקר הם ארבע מצוות היום. המגילה כנגד האורה, שהרי חכמים עשאוה סניף לתורה שבכתב ע"י צרופה לכתובים; שמחה, ששון ויקר כנגד הסעודה, משלוח מנות ומתנות לאביונים והם נגד בניי חיי ומוזני¹⁸.

ה. עד דלא ידע

מאמרו של רבא¹: מיחייב איניש לבסומי בפוריא עד דלא ידע בין ארור המן לברוך מרדכי, זכה לפירושים רבים ואף למסקנות הלכתיות שונות².

בדברי ר' צדוק יש להבחין הבחנות מספר בהבנת הענין.

הפירוש הפשוט — כך הוא נקרא בפי ר' צדוק עצמו³ — אף הוא אינו פשוט כל-עיקר, מאחר והוא קשור בענייני יסוד וסוד רמים. ידוע, שיש ז' מדות. ו' מהם — נגד זמנים מפורשים בתורה, המועדים התלויים בקדושת ב"ד. המידה השביעית מקורה בקדושת השבת הקבועה ועומדת. ישראל, שהם בני זוג לשבת⁴, אף הם מקורם במידה זו ולכן קדושתם קבועה ועומדת⁵. מידה זו קרויה "אמונה" ואף ישראל קרויים מאמינים⁶.

קדושה זו של ישראל, ממקור המידה השביעית, מתגלית בכל תוקף בפורים ע"י ההתבסמות עד דלא ידע. אז מתגלה "דבר זה דלבוות בנ"י דבוקים באמת בהש"י גם כשאין יודעים בין ימינם לשמאלם"⁷. חז"ל אמרו⁸: בשלשה דברים אדם ניכר, ואחד מהם — בכוסו, דהיינו "בשכרותו שאז אין בו דעה שלמה להסתיר ולהעלים" ואז מתגלה מה שהוא בתוך מעמקי הלב, כמו שאמרו⁹: נכנס יין יצא סוד¹⁰.

על-ידי מידה זו נעשה הנס בפורים¹¹, כמו שכתוב: ותלבש אסתר מלכות¹² וזכו שכתוב: ומרדכי יושב בשער המלך, וידוע דמידה זו נקראת "תרעא לאעלא גו מהימנותא"¹³ ולכן נקבע לגלות מידה זו במעשה השכרות. "וזהו פורים

16 רש"י לבראשית יד, יח: "כך עושין ליגיע מלחמה". 17 רס"י לילה, לה.

18 שם, מג, וע"ע בלקוטי מאמרים לר' צדוק, סימן ד.

1 מגילה ז, ב.

2 עין ברש"י שם ובקרבן-נתנאל. וע"ע ברין וב"מאור" שיטת ר' אפרים, ובדברי הרמב"ם והפוסקים ובמסקנות "משנה-ברורה", תרצה.

3 רס"י לילה, כ. 4 בראשית רבה יא, ט; זוהר בשלח סג, ב.

5 וזהו ההסבר למאמרם (סנהדרין מד, א): ישראל, אע"פ שחטא ישראל הוא.

6 שבת צו, א: מאמינים בני מאמינים. 7 רס"י לילה, כ.

8 ערובין סה, ב. 9 שם, עמ' א. 10 וע"ע למעלה בפרק מהות נס-פורים.

11 והמידה האחרונה הרי היא מלכות. 12 זוהר ח"א ה, ב.

עד דלא ידע שתגיע לשכרותו של לוט שכל מעשיו כמתעסק בעלמא, ועל-כל-זה דבוק בהש"י. פורים אין צריך קדושת ישראל¹³, שהרי מצותו בשכרות עד דלא ידע שאין מקום להשתדלות¹⁴.

מכאן מבוא למשמעות נוספת של "עד דלא ידע"; לא רק התגלות האדם בכוסו בדבקותו בה', אלא סילוק השתדלות האדם וגילוי תלותו בה'¹⁵.

התגלות האדם ע"י שכרותו מגלה עוד ערך נוסף בנפש האדם מישראל ומכאן, הסבר שלישי לחובה לבסומי עד דלא ידע. "בכל ע' אומות יש מידה רעה מיוחדת שהיא כוחן במיוחד, ואותה מידה נטועה בישראל ג"כ, כי לולא כן לא היתה מציאות לאותה אומה כלל, אלא שישראל משתמשים בה כפי רצון הש"י להשתמש בה"¹⁶. "כל הגוים ענינם לעשות הפך רצון הש"י, אלא שכל אומה הוא באיזה ענין פרטי, ועמלק הוא הראשית והשורש של דבר זה להחציף, לעשות היפך רצון הש"י. משורש עמלק אין שם דוגמא בישראל כלל, כמו שאמרו ז"ל¹⁷: גלוי וידוע לפניך שרצוננו לעשות רצונך, וכדברי הרמב"ם¹⁸ בטעם כופין אותו עד שיאמר רוצה אני, דגם פושעי ישראל אמיתות רצונם הוא שלא לשנות רצון הש"י".

ברם, כל זה רק לפניו הוא גלוי כדיוק לשון חכמים¹⁹ "גלוי וידוע לפניך", אבל למראית-עין "הרי יש כמה מומרים להכעיס" וממראית עין הקונה שביתה בלבות ישראל יש מציאות לעמלק בעוה"ז, בפורים, כשבקב השכרות עושה האדם "רק כפי כח הנטוע בו ואין מעצור לרוחו לעשות גם מה שנגד רצון הש"י"²⁰ מתגלה ש"כח דעמלק לא נמצא נטוע בגופות בני-ישראל כלל", ואף דלא ידע בין ארור המן לברוך מרדכי "מתגלה שורש עצמותו ואמיתות רצון איש הישראלי שהוא רק לעשות רצונו יתברך"²¹.

ר' צדוק מתעכב אף על הלשון: ארור המן, ברוך מרדכי היהודי. מרדכי נתייחד ביהדותו, שכפר בע"ז²², היינו שלא רצה לעשות שום דבר שהוא נגד רצון הש"י ו"המן ממש בהיפך, רצה לעקור כל האומה העושים רצון הש"י". טשטוש הבדל תהומי זה הוא סימן לשכרות מופלגת. על אף כל האמור במעלת השכרות בפורים מבדיל ר' צדוק בין שכרות להתבסמות, ושוב מדיוק דברי רבא:

13 כלומר: קידוש ע"י ב"ד ישראל. 14 רסיסי לילה, לא.

15 תלות זו מיוחדת לישראל וניתן לה מבע בפורים "שהוא הכרה שלא מצד ישוב הועת". רסיסי לילה שלהי סימן מו. וכן שם שלהי סימן נח: בלא דעת שזהו סוד וכו'.

16 שם, מט. 17 ברכות יז, א. 18 הלכות גרושין פ"ב, ה"ב.

19 מן המפורסמות היא קנאותו של ר' צדוק לדיוק דברי חכמים ודקדוק לשונם.

20 כאן מסביר ר' צדוק בהסבר חריף את מאמר הגמרא במגילה ז: קם רבה שחטיה

לר' זירא, בהסתמכו על הגמרא בשבת דף קנו, א, שרבה נולד במזל מאדים ובהענישו למות את הפוגעים בו הוא מאמת את הקשר בין מאדים להריגה. נמצא שכוח הרצח הנטוע בגויים נטוע גם בישראל, אלא שמשמש בו לטובה, ובשכרות הגדולה של רבה "כשהגוף פועל בלא התבוננות... נידון כשוטה שפטור מכלום". רסיסי לילה, מט. כידוע הסתמכו קצת מהפוסקים על הסמיכות שבין מימרת רבא למעשה רבה והסיקו שאין הלכה כרבא. וע"ע ב"חחמ"סופר" או"ח סימן קצו, שהביא אף הוא את הגמרא בשבת ודן בה להלכה "היכא דשכיח היוקא".

21 רסיסי לילה, מט. 22 מגילה יג, ב.

לבסומי בפוריא²³. "ע"י שכרות כל שולחנות מלא קיא צואה כהתעות שכור בקיאו", אבל בסום "אדרבא משמע ריח טוב, לא כשכור שהוא כשוטה לכל דבר", ומכאן ששכרות משמעה: הסתלקות הדעת כלל; וביסום — ה"דעת הוא בהעלם"²⁴. מיהו, אין הפסדה של השכרות רק בשלילה שבה — העלמות הדעת, נוסף לכך "השכור הוא מלא דמיון ואין לו מחשבת אמת כלל, אבל אצל בני-ישראל גם אם הדעת הוא בהעלם, הדמיון הוא אמת"²⁵.

לעומת כל שנאמר בשבח השכרות ובהתבסמות בפורים, מתייצבים דברי המשנה²⁶: יין ושינה לרשעים, הנאה להם והנאה לעולם; ולצדיקים — רע להן ורע לעולם. לפי שאין להם דעת לעסוק בתורה, והברייתא²⁷ עומדת וצוחת: אין לך דבר שמביא יללה על האדם כיון; ועל כולם, אם בעקבות היין אין דעת, הרי אמר שלמה²⁸: גם בלא דעת נפש לא טוב, ואמרו ז"ל²⁹: אין לא טוב אלא רע, נמצא שמי שהוא בלי דעת הרי הוא רע. אבל "בפורים צריך להיות עד דלא ידע", היינו העדר הדעת "וזהו ח"ו רע". "רק מובן ע"פ דברי האר"י ז"ל בפרי עץ חיים בטעם זה"³⁰.

ז. עמלק — מהותו, שרשו ותכונותיו¹

אמונה פנימית, בלתי נגלית, במקריות המציאות היא שורש הרע בעמלק. עמלק מכונה ע"י בלעם²: "ראשית גוים". מכיון שהוא כביכול מתחרה בראשונותו של הקב"ה — אחריתו עדי אובד³; "כי אני ראשון וכל ראשית שחוץ ממנו הוא אפס"⁴, ולא זו אף זו: עמלק מעמיד את העולם על המקרה, בנגוד לכל העמים המכירים בבורא ומכוון, אלא שרואים בו "אלהא דאלהא"⁵.

דו-פרצופיות של תכונת עמלק⁶ מקשה על המלחמה בו. מלחמה זו יש לה שתי פנים: צד עיוני-רוחני וצד מעשי. צד עיוני-רוחני כיצד? כל מציאותם של עמי-העולם הוא מכיון "ששורש מהם בלבנות ישראל"⁷. וכשישראל מנצחים "אותו כח שבלב", בא ממילא נצחון בצד המעשי בפועל. מאחר שהעכו"ם הוא "רע נגלה" הרי נצחונם קל והוא מכונה כמנוחה — והיה בהניח, אבל עמלק רעתו נעוצה בעומק ראשיתו ו"בשאר ההתפשטות אין מורגש רע כלל"⁸ ולכן רק לאחר המנוחה

23 ועיין בשיטת ה"כלבו" והמאירי.

24 רסיסי לילה, נג, וע"ע שם, סימן מו. 25 שם, נח.

26 סנהדרין פ"ה, מ"ה. 27 ברכות מ, א. 28 משלי יט, ב.

29 שבת קמט, ב.

30 ולא הובן אלינכון. רסיסי לילה, לב. פרט לצד העיוני שבדבר יש גם במדות רעות בנפש הוא שכרות שהוא בלי דעת. בהסברת ענין זה משולבים ענייני קבלה רחבים, המוסברים באריכות ובקישור עניינים סבוך, וע"ע סוף סימן לו.

1 הדיון בזה על עמלק הוא במידה שהדברים נוגעים לענייני פורים ולמצוות היום. על עצם מציאותו ומהותו ע"ע רסיסי לילה, סימן מב והדברים ארוכים ומצריכים דיון מיוחד.

2 במדבר כד, כ. בבלעם עצמו גילה ר' צדוק תכונת הרע המשותפת לעמלק: לבסוף נתגלה ששרשו לזנות, למרות שהתעסף באיצטלה של חסידות.

3 רסיסי לילה, יח. 4 מנחות קי, א.

5 עיין לעיל, ריש פרק בחינת הזמן בפורים.

6 רסיסי לילה, יח ועיין בפרק עד דלא ידע ובהערות שם. 7 רסיסי לילה, שם.

אפשר להגביר חיילים לגלוי ולמחייתו. ומדוע דוקא בו נצטוינו על מחייתו הגמורה? כי הוא מייצג את המקריות „ואינו מעצם הבריאה“, שכולה נבראה בסדר ובהשגחה רק „השׁי ברא גם דבר זה שיהיה דבר נראה מקרה ושצריך למחותו“⁸.

מהי איפוא המלחמה העיונית-רוחנית שיש לקדש על עמלק? לצורך הבנת הדברים יש להגדיר מספר מושגים: שלימות שמו של הקב״ה פירושה תפיסת היותו „היה הוה ויהיה“, דבר שאינו ניתן להשגה מלאה בעוה״ז⁹. „כסא, פרושו ההשגחה, שיושב כמלך על כסאו ומשגיח בכל“¹⁰. מעתה מובנים דברי חכמים¹¹: אין השם שלם ואין הכסא שלם עד שימחה זכר עמלק. עמלק מונע את הכרת האדם בהשגחה התמידית. כאשר ינצח האדם את האויבים הגלויים: תאוה, כעס, וכדו', יתפנה להחדרת האמונה בבורא-משגיח כי „שורש עמלק שבלב היינו הכרת הנוכח“.

כיצד יעשה הדבר, ע״י „עבודה שבלב“ כמעשה משה במלחמת עמלק, והיה כאשר ירים משה, מלחמה זו יש להלחם לפני „הכנסת כל דבר קדושה גמורה“. אולי משום שאין הקדושה יכולה לדור במקום שבמסתוריו מפעפעת הכפירה בהשגחה, ולכן מצינו בשלושה מקומות מלחמה בעמלק: לפני מתן-תורה, לפני בניין הבית הראשון (בזמן מלכות שאול)¹², וכן בתחילת הבית השני בימי המן¹³.

„עיקר התעוררות עמלק הוא ע״י טענה שיש על ישראל, כמו שדרשו ז״ל¹⁴: „ברפידים, מיד, ויבוא עמלק, שהוא מרגיש ומתעורר לבוא“¹⁵. טענה זו חזקה ביחוד כשהרפיון הוא מדברי-תורה. „כשבא לידי רשול או תיכף גובר כח עמלק בלב שהוא כח המשכח מאמיתות השׁי“¹⁶ והדמיון ממלא את לבו של האדם. דמיון זה הוא אבי כל חטאת, כי על ידו נשכחת האמת, על-כן נטצוינו במחיית עמלק, לא תשכח, מכאן ש„נקל לבא לידי שכחה“¹⁷.

הקשר בין הדמיון ועמלק משמש יסוד להסבר נוסף למאמר חכמים¹⁷: כל זמן שעמלק בעולם אין השם שלם. „שם הוי״ה הוא מדת אמת ליעקב, אבל כשעמלק בעולם נראה שיש דמיון שאינו אמת והוא ג״כ מהשׁי. ולכן ב' אותיות אחרונות — ו״ה — אין נשלמות כי „הן מורות על עוה״ז“¹⁸. מכאן משמעות נוספת לדברי הכתוב: „כי יד על כס יח“.

„בכל ענין רע ומידה רעה יש איזה דבר טוב, דלולי כן לא היה בעולם וכמו-כן באומות“¹⁹. מעמלק אין מקבלים גרים²⁰, נמצא שאין בו טוב כלל

8 שם. 9 ע' פסחים נ, א.

10 ע' מורה נבוכים ח״א, פ״ט. 11 תנחומא תצא, יא.

12 מלחמת שאול באגג מיוחדת היא בזה, שההתגרות באה מצד ישראל, מה שאין כן בשאר שני המקרים, בהם באה המלחמה מצד עמלק. על ההבדלים עיין רסיסי לילה, סימן לא.

13 על המן, תכניתיו ומעמדו לעומת התפתחות תורה שבע״ם, יש להקדיש מחקר מיוחד תוך הדגשת החשיבות הראשונית של תורה שבע״ם במשנתו של ר' צדוק. עיין מחשבות חרוץ, סימן יז ודברי סופרים בסופו.

14 ע״י סנהדרין ק, א. 15 רסיסי לילה, כג. 16 שם, סימן ל.

17 שם. על ענין הזכירה עיין שם, סימן מב. * 17 לעיל הערה 11.

18 רסיסי לילה, לב וע״ע שם, סימן לו ומחשבות חרוץ, סימן ד.

19 רסיסי לילה לב.

„ואיך אפשר זה ומנין לו חיות וקיום בעוה"ז כלל"; גדולה מזו אמרו בגמרא²¹ : מבני-בניו של המן למדו תורה בבני-ברק²² ; כדי ליישב תמיהה זו מחדש ר' צדוק דהגם דמצוה להרגו ואפי' יאמר שרוצה להתגייר, מכל-מקום אם נתגייר וקבלוהו דין ישראל עליו, והיינו כי כשירצו לקלוט ממנו הנצוצין קדישין לא יוכלו, רק אם יעשו זאת שלא במתכוין, כי עצם מציאות עמלק היא בבלי-דעת ו"לכן קליטתו לקדושה ג"כ שלא במתכוין"²³.

20 במכילתא סוף בשלח : „ר' אליעזר אומר : נשבע המקום בכסא הכבוד שלו, אם יבא מכל האומות שיקבלוהו, ולעמלק ולביתו לא יקבלוהו. וע"ש שמסביר לפ"ז את הריגת העמלקי ע"י דוד (שמואל-ב א, יג-טו) והובא בילק"ש שמואל-ב, וברד"ק וברלב"ג שם, דט אמר העמלקי גר עמלקי ממש היה או התגורר בארץ וע"ש בהכרע הפסוקים. על-כל-פנים תמיהה היא, שלא הובאה מכילתא זו להלכה, וע"ע ב"הראשונים" על המכילתא מה שכתב בזה. ע"ע רס"ס לילה, סימן לח ושם בציוני ר' צדוק. ע"פ דרך זו מסביר ר' צדוק את דחיית האבות לקבלת גרותה של תמוז. ע' סנהדרין צט, ב.

21 גיטין נו, ב. 22 „מוסר הקדש", עמוד קלט.

23 רס"ס לילה, לב. ע"ע שם, סוף סימן נח. מכאן הסבר נוסף לענין השתייה עד בלי דעת, כי ע"י זה מעלים את הניצוצות. וע"ע למעלה בפרק עד דלא ידע.

הרב מרדכי הכהן (ז"ל)

חידושים למסכת עירובין*

דף ג, ע"ב, ברש"י ד"ה והאיכא אמות שהזכרו במשך מבוי כו'. יעו"ש ברש"י שהביא הפלוגתא דר"י ואב"י בחקק אם היה פחות מיוד. ולכאורה יש לדקדק, דלמה לא מפרש כפשוטו, דהא בעינן בכל המבואות שיעור בד' אמות, וא"כ בעינן אמות בת ששה לחומרא, ולמה הביא דינא דחקק. אף ד"ל בדוחק, ד"ל דמשמע לי' דעיקר הפלוגתא הוא בחקק בשיעור אורך מבוי, אבל הוא דוחק גדול דבאמת הוא מוזכר בדברי האמוראים, בדברי ר"ה דדייק מיניה ר"ה, דף יוד, דמשך מבוי בד' אמות. ובפרט דבאמת בכל המבואות דינא הכי, הוה לי' לקצר ולפרש דבכל מבואות אינו ניתר בלחי וקורה רק באורכי ד אמות, דבעינן אמות בת ו לחומרא. ונראה דדייק רש"י למינקט דינא דחקק, דבשאר מבואות אינו חומרא בזה דבעינן אמות בת ו טפחים, דהמעין לקמן דף ה, ע"ב בש"ס ועולה משם דלר"ה חמור מבוי מחצר בתרי מילי, הא' דחצר פירצתו ב' ומבוי בד', והב' דבחצר מותר בעומד מרובה על הפרוץ, אבל לא במבוי, דלר"ה אין ללמוד בק"ו, ואי אמרינן דבעינן אמות בת ו טפחים אבל לא בפחות, ואם לא יהיו בשיעור הזה יהי' לו דין חצר, א"כ יתנוצץ מזה תרי קולי, דיוכשר בעומד מרובה על הפרוץ ובפרצת עשר אמות, משא"כ אם יהי' שם מבוי באמות קטנות, א"כ יהי' בו הני תרתי חומרות. אף דמכשירו בתיקון קל בלחי וקורה, מ"מ מדחינן חד קולא מקמיה תרי קולות וסגי אפילו באמות קטנות בכדי להחמיר, וא"כ אין קושיא על אב"י משמ"י דר"נ, דהא י"ל

* עיין „סיני" חוברת טבת, רל-רלז.